

УДК 81'42'44: 811.111/161.2

СЕМІОТИЧНИЙ І ВЕРБАЛЬНИЙ ВІЯВИ ОСОБИСТОСТІ ДЕТЕКТИВА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ А. КРІСТІ)

Андрійко О. В., Потапенко С. І.

Ураховуючи лише вербальну репрезентацію внутрішнього світу суб'єкта, поняття мовної особистості обмежує можливості відтворення загального образу мовця, а тому у статті пропонується комплексне вивчення знаків, які репрезентують індивіда. У цьому руслі проаналізовано семіотичні й вербальні засоби експлікації когнітивного й мотиваційного рівнів особистості детектива з урахуванням її національного, тактико-стратегічного, оцінного й емоційного аспектів.

Ключові слова: мовна особистість; особистість детектива; знакові вияви особистості.

Учитывая лишь вербальную репрезентацию внутреннего мира субъекта, понятие языковой личности ограничивает возможности воссоздания всеобъемлющего образа говорящего, а поэтому в статье предлагается комплексное исследование знаков, представляющих индивида. В этом русле проанализированы семиотические и вербальные средства экспликации когнитивного и мотивационного уровней личности детектива с учетом ее национального, тактико-стратегического, оценочного и эмоционального аспектов.

Ключевые слова: языковая личность; личность детектива; знаковые проявления личности.

Focusing on the verbal representation of the inner world of an individual, the notion of linguistic personality restricts the possibilities of reconstructing a comprehensive image of a speaker. Therefore the article offers a complex study of signs representing an individual. In this vein, the contribution analyzes the semiotic and verbal means of representing the cognitive and motivational levels of the personality of a detective with a special attention to its national, strategic, evaluative and emotional aspects.
Key words: linguistic personality; personality of a detective; semiotic embodiment of a personality.

Сучасна гуманітаристика розглядає людину як центр, через який проходять координати, що визначають предмет, завдання, методи й ціннісні орієнтири мовознавства [8, с. 69]. Відповідно, одним із завдань лінгвістики вважають реконструкцію образу людини на основі мовних даних, чим зумовлена посилена увага до вивчення мовної особистості [12, с. 55]. Виокремлено й описано авторитарну й акцентульовану мовну особистість [12, с. 57], досліджуються мовні особистості політиків [13] і журналістів [2], але поза увагою залишається особа детектива, яка відзначається низкою специфічних рис, розкриття яких є метою пропонованої розвідки.

Згідно з загальноновизнаним тлумаченням, запропонованим Ю. М. Карауловим, мовна особистість розглядається як сукупність здібностей і характеристик людини, що обумовлюють продуку-

вання й сприйняття мовних творів (текстів), які різняться: а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною і точністю відображення дійсності, в) певною цільовою спрямованістю [5, с. 3]. Виникнувши на перетині лінгвістики й психолінгвістики, теорія мовної особистості, або лінгвоперсонологія, поєднує у собі обидві галузі наукового знання, відкриваючи додаткові можливості для глибинного й багатомірного підходу до проблеми співвідношення мови і мислення.

Останніми роками традиційне розуміння мовної особистості зазнає низки трансформацій унаслідок урахування різних властивостей суб'єкта спілкування. З одного боку, цей феномен тлумачиться як комунікативна особистість, тобто сукупність різнорівневих характеристик мовленнєвої поведінки окремого мовця або типу комунікантів [6, с. 175], з іншого боку, поняття дискурсивної осо-

бистості зосереджується на людині, яка діє в комунікативному просторі та здатна поряд із мовою використовувати й трактувати інші семіотичні коди з урахуванням типу відношень, у які вона включена в певні моменти спілкування [11, с. 18]. Очевидне розмаїття визначень мовної особистості свідчить, що вони враховують різні аспекти суб'єкта як стійкої системи соціально значущих рис, властивих індивіду як члену певної спільноти [12, с. 55].

Наведені тлумачення приводять до думки про доцільність переходу від вивчення мовної особистості до аналізу різних аспектів суб'єкта як цілісної системи: мовного, комунікативного, семіотичного, дискурсивного тощо. За аспектного підходу видозмінюється інтерпретація виокремленого Ю. М. Карауловим вербально-семантичного рівня мовної особистості, який охоплює лексикон, запас слів і знаки інших кодів, уміння їх використовувати, спираючись на глибинному рівні на два інші рівні: когнітивний, який включає пізнавальний і соціальний досвід, та прагматико-мотиваційний, що охоплює наміри комуніканта, установки й ситуативний досвід [4, с. 37].

Залежно від підходу вербально-семантичний рівень тлумачиться як функціональний [6, с. 176] або медійно-орієнтаційний [9, с. 14]. Функціональний рівень включає дві властивості комунікативної компетентності індивіда: практичне володіння вербальними і невербальними засобами спілкування; вміння варіювати комунікативні засоби в процесі комунікації з урахуванням зміни ситуації і умов спілкування [6, с. 176]. Виокремлення медійно-орієнтаційного рівня спирається на різні засоби контактування людини з навколишнім середовищем, які продовжують її тіло, органи відчуттів і нервову систему [9, с. 14], через світло, повітря, електромагнітні поля, усне мовлення, писемність, шляхи, числа, одяг, житло, міста, рекламу, транспортні засоби, масову інформацію тощо [14, с. 22].

Найбільш яскраво обмеженість поняття мовної особистості виявляється під час відтворення літературних портретів детективів, сформованих унаслідок взаємодії мови з іншими типами знаків. Якщо для норми характерні знаки-символи (червона троянда – кохання, білий голуб – мир тощо), то для детективу значущими є знаки-індекси (напіввідчинені двері, забризкана машина, порваний одяг тощо), за якими простежується і відновлюється картина злочину [10, с. 259]. Урахування ролі різних знаків при формуванні образу суб'єкта дає підстави для диференціації семіотичного вияву особистості, який поряд з аналізом мови передбачає врахування ролі різноманітних знаків, серед яких провідну роль відіграє зовнішність як один із компонентів медійно-орієнтаційного рівня особистості.

Семіотичний аспект вивчення суб'єкта спілкування полягає у виявленні різноманітних екстралінгвальних сигналів, які створюють певне враження про людину. У світлі теорії комунікації детектив є комунікатором, оскільки, крім розкриття злочину, пошуку й нешкодження злочинця, він виконує, за потребою, паралельну функцію впливу на масову свідомість: спілкування зі свідками, очевидцями, жертвами, заручниками, обуреною чи схвилюваною громадськістю тощо. Отже, детективу, і

автору також, окрім своєї прямої функції, неминуче доводиться виступати представником різних комунікативних професій – менеджера публік рилейшнз, іміджмейкером, перемовником, психотерапевтом, спеціалістом з чуток тощо [10, с. 260].

Для відтворення семіотичного й вербального аспектів особистості детектива і встановлення його психотипу у статті застосовано методику аналізу романів А. Крісті *The Mysterious Affair at Styles* [15] та *The ABC Murders* [16], яка складається з трьох етапів: таксономія невербальних виявів когнітивного й мотиваційного рівнів особистості детектива; вивчення вербальних засобів репрезентації суб'єкта мовлення; встановлення психотипу головного героя детективного роману.

У художньому творі портрет суб'єкта комунікації передусім означає змалювання його зовнішності: виразу обличчя, постаті, ходи, одягу, манери триматися, характерних жестів. Основне його призначення – дати читачеві зорове уявлення про дійових осіб [3, с. 838].

В аналізованих творах невербальні вияви особистості Еркюля Пуаро передусім представлені зовнішністю, описаною Гастингсом. На перших сторінках роману *The Mysterious Affair at Styles* оповідач одразу наголошує на контрасті між дивакуватим виглядом детектива та його глибоким розумом: *He was a funny little man, a great dandy but wonderfully clever* [15, с. 9]. Змалюючи зовнішність Пуаро, автор акцентує риси, які відрізняють його від середньостатистичної людини: зріст, трохи більший за півтора метри, напр., *He was hardly more than five feet, four inches; яйцеподібна голова, напр., His head was exactly the shape of an egg, and he always perched it a little on one side; вуса військового, напр., His moustache was very stiff and military; неймовірна охайність, напр., His neatness was almost incredible. I believe a speck of dust would have caused him more pain than a bullet of wound* [15, с. 20]. На фоні цієї незвичайної зовнішності (*Poirot was an extraordinary looking little man*) поведінка детектива зображена як велична: *but he carried himself with a great dignity* [15, с. 20].

Важливість зовнішності відображена у мовленні детектива, коли він звертає увагу на вбрання свого партнера, який одягався поспіхом (*dressed in haste*), внаслідок чого краватка збилася на бік (*tie on one side*): *“Excuse me, mon ami, you dressed in haste, and your tie is on one side. Permit me.” With a deft gesture, he rearranged it* [15, с. 36].

Запропонований у романі *The Mysterious Affair at Styles* образ детектива слугує основою для обігравання у наступних творах, особливо його вусів, які були предметом гордоців: *“I suppose next time I come home I shall find you wearing false moustaches – or are you doing so now?” Poirot winced. His moustaches had always been his sensitive point. He was extremely proud of them. My words touched him on the raw. “No, no, indeed, mon ami. That day is still far off. The false moustaches!”* [16, с. 8]. Занепокоєність детектива з приводу вусів відображена в наведеному прикладі дієсловом *wincing* і цілим реченням *his moustaches had always been his sensitive point*. Комічна зовнішність Пуаро узагальнюється фразеологізмом *a joke of the first water* у романі *The ABC Murders*: *“Kelsey, who had*

not seen Poirot before, grinned broadly. It was an unfortunate circumstance that the first time people saw my friend they were always disposed to consider him a joke of the first water" [16, с. 42].

Дивакувата зовнішність героя Агати Крісті, відбита на семіотичному рівні, слугує основою для розкриття його могутнього інтелекту, співвідносного з когнітивним рівнем особистості і відображеного в описаній автором поведінці та власному мовленні героя.

Екстралінгвальні вияви інтелекту Пуаро включають уважність, позначену іменником care у висловленні With great care, he took a drop or two from the bottom of each cup, sealing them up in a separate test tubes, tasting each in turn as he did so [15, с. 50–51], спритність, розкрити через порівняння з коником, напр., He went from one object to the other with the agility of a grasshopper [15, с. 37], й фанатизм, втілений у реченні He refused to leave London, preferring to be on the spot in case of emergency [16, с. 61]. Водночас твердження In those hot dog days even his moustaches drooped – neglected for once by their owner [16, с. 61] засвідчує, що заради справи головний герой готовий пожертвувати своєю головною гордістю – вусами.

Головними мовними засобами відтворення вражаючого інтелекту героя А.Крісті є вибудовування послідовностей логічних ланцюгів і вербалізація причинно-наслідкових зв'язків між подіями, напр., Then she drank it between then and half-past eight – certainly not much later. Well, strychnine is a fairly rapid poison. Its effects would be felt very soon, probably in about an hour. A heavy meal, taken at about the same time as the poison, might retard its effects. But, according to you, she ate very little for supper, and yet the symptoms do not develop until early the next morning! Now that is a curious circumstance, my friend. Something may arise at the autopsy to explain it [15, с. 36]. У наведеному уривку логіка мислення детектива відображена послідовністю обставин half-past eight "пів на дев'яту", in about an hour "через годину", until early the next morning "до наступного ранку". Водночас заперечення відбивають самокритичність Пуаро, яка врешті-решт приводить його до правильних висновків: "I am very serious. The moment has come," said Poirot thoughtfully, "and I do not know what to do" [15, с. 116]. Одна з характерних когнітивних рис головного героя – узагальнення повсякденного досвіду у формі філософських сентенцій. З одного боку, він стверджує, що смерть викликає прихильність інших до покійного: "Death, mademoiselle, unfortunately creates a prejudice. A prejudice in favour of the deceased" [16, с. 50], а з іншого, по-філософськи підмічає, що кожен вбивця неодмінно є чийсь старий друг, напр., "But John! My old friend John!". "Every murderer is probably somebody's old friend," observed Poirot philosophically [15, с. 122].

Мотиваційний рівень детектива – бельгійця за походженням – відображений у його знанні культури англійців, вмінні декодувати соціально-культурну інформацію етносу, об'єднаного завдяки потреби в належності [9, с. 183], у виборі стратегій, оцінках та емоціях, які супроводжують діяльність [7, с. 57].

Національно-етнічний компонент мотиваційного рівня детектива розкривається через його бажання пізнати англійську культуру, про що свідчать численні прецедентні тексти, які мають надособистісний характер і добре відомі широкому загалу [4, с. 216]. Висловлення "To speak or not to speak", as your great Shakespeare says, "that is the question" [15, с. 116] містить алюзію до відомого висловлення to be or not to be з "Гамлета" У.Шекспіра. Переконливим підтвердженням знання детективом англійської культури є прислів'я, напр., He gesticulated as words failed him, then shook his head: "I may be making the mountain out of the anthill!" [16, с. 10].

Комунікативно-стратегічний компонент мотиваційного рівня героя А.Крісті втілений у низці стратегій: 1) планування бесід, що виявляється у фіксації наявних знань, думок, міркувань, у зборі інформації про адресата, його інтереси й базові знання; 2) початок бесіди – привітання, установлення контакту, досягнення поваги, довірливого ставлення з боку співрозмовника; 3) ведення і підтримання бесіди – використання знайомих понять, виразів, допоміжних засобів: міміки, жестів, поз, контакту очей; логічність побудови висловлювань; уміння виявляти можливі непорозуміння й уникати їх; класифікація інформації за критерієм її важливості; уміння ставити запитання, зосередитися на темі розмови, дотримуватися етикету, правил увічливості, уміння переконувати; 4) завершення розмови – прощання, подяка, підведення підсумків.

Детектив поєднує комунікативні стратегії ведення розмови з незнайомою людиною з артистичними прийомами з метою отримання потрібної інформації: A sharp-faced woman looked over the balusters and began to descend. "No good you wasting your time" she began, but Poirot interrupted her. "Good evening, madame [16, с. 30]. У наведеному прикладі звертання good evening, madame підкреслює, що наш герой міг легко розпочати розмову й вести її ввічливо. Водночас про його артистичність і хитрість свідчить наступне висловлення: I am on the staff of the Evening Flicker. I want to persuade you to accept a fee of five pounds and let us have an article on your late neighbour, Mrs. Ascher [16, с. 30]. Для отримання потрібної інформації Пуаро схитрив і представився співробітником газети, запропонувавши за інтерв'ю винагороду у розмірі 5 фунтів.

Оцінний компонент мотиваційного рівня детектива відображений у зміні самооцінки упродовж романів. Так, у першій книзі про Пуаро – The Mysterious Affair at Styles – відсутня будь-яка самооцінка, але більш пізній твір – The ABC Murders – свідчить, що з часом детектив стає гоноровитим, порівнюючи себе з примадонною, яка грає останню виставу, котра повторюється безліч разів: I know very well what you will say – I am like the Prima Donna who makes positively the farewell performance. That farewell performance, it repeats itself an indefinite number of times! [16, с. 9]. На завищену самооцінку детектива вказує інший приклад, у якому прикметник у вищому ступені порівняння підносить його над поліцією з її численним штатом: "I am better than the police," said Poirot. He said it without conscious arrogance. It was, to him, a simple statement of fact [16, с. 58].

Емотивний компонент мотиваційного рівня героя Агати Крісті відображений через опис різних емоційних станів детектива, які об'єктивуються екстралінгвальними й вербальними засобами. Вже на початку свого першого роману – *The Mysterious Affair at Styles* – Агата Крісті показує “сталі нерви” детектива групою підмета *Poirot's self-control* та присудком *was astonishing: I hardly controlled my excitement. Annie had provided us with an important piece of evidence. Her “coarse kitchen salt” was strychnine, one of the most deadly poisons known to man-kind. Poirot's self-control was astonishing* [15, с. 44]. Наведений приклад свідчить, що на відміну Гастингса, який із зусиллям справлявся зі своїм збудженням, самоконтроль Пуаро був вражаючим.

Емоції Пуаро відображені у його зовнішності: якщо його щось захоплює, очі стають зеленими, як у кішки, на що вказується кілька разів упродовж одного роману: *I had often before noticed that, if anything excited him, his eyes turned green like a cat's. They were shining like emeralds now*” [15, с. 60]. Для підсилення впливу на читача у наведеному прикладі очі порівнюються зі смарагдами: *they were shining like emeralds now*.

Емоційний стан героя здебільшого визначається ситуацією діяльності. З розвитком сюжету автор характеризує його як досить емоційну людину, яка не приховує своїх почуттів, напр.: *“What?” Poirot caught me violently by the shoulders. “Was Dr Bauerstein here on Tuesday evening? Here? And you never told me? Why did you not tell me? Why? Why?”* [15, с. 88]. У наведеному прикладі емоційність детектива відображена питальними реченнями й описом його збудження прислівником *violently*. Така поведінка героя дає А. Крісті підстави вжити іменник *madman* для його порівняння з божевільним: *He rushed like a madman from the room, and I followed him as soon as I could* [15, с. 59]. Будучи бельгійцем, більшість своїх емоцій Пуаро висловлює французькою мовою, напр.: *“Sacre!” murmured Poirot to himself, as he brought back the cup* [15, с. 52], *mon Dieu*, напр.: *“Mon Dieu!” murmured Poirot* [16, с. 62], *s'il vous plait*, напр.: *Suddenly he caught me by the arm, and rushed down the hall, calling out in French in his excitement: “Mademoiselle Dorcas, Mademoiselle Dorcas, un moment, s'il vous plait!”* [15, с. 112–113].

Проведений аналіз семіотичного й вербального виявів особистості детектива дозволяє встановити його психотип, який може бути домінантним, мобільним, ригідним або інтровертним [1, с. 190]. Домінантний комунікант зазвичай прагне заволодіти ініціативою, не любить, коли його перебивають, різкий, глузливий, говорить гучніше, ніж інші. Мобільний комунікант легко починає розмову, змінює теми, говорить багато, цікаво, з задоволенням, не губиться в незнайомій ситуації спілкування. Ригідний комунікант має труднощі на початку розмови, потім чіткий і логічний. Інтровертний комунікант не намагається захопити ініціативу, віддає її, сором'язливий, скутий у незнайомій ситуації [1, с. 193].

Головного героя Агати Крісті неможливо віднести до якогось окремого психотипу, оскільки його характер поєднує багато рис. Тому ми вважаємо Пуаро мобільно-ригідним комунікантом, якому притаманні такі риси: легке входження у розмову, зібраність у незнайомих ситуаціях, чіткість і логічність висловлень.

Проведений аналіз портрета детектива дозволяє зробити кілька висновків, важливих для лінгвоперсоналогії. По-перше, поняття мовної особистості відбиває лише один – вербальний – аспект діяльності суб'єкта комунікації, внутрішній стан якого може бути експлікований різними знаками. По-друге, необхідність урахування якомога більшої кількості засобів діяльності суб'єкта спілкування передбачає включення вербально-семантичного рівня до медійно-семіотичного, який охоплює всі знаки та засоби відображення когнітивного й мотиваційного рівнів суб'єкта. За такого підходу розширюється матеріал лінгвістичного дослідження суб'єкта комунікації: він включає не лише висловлення героя, а й опис його зовнішності й поведінки наратором. По-третє, мотиваційний рівень особи має розглядатися як сукупність низки властивостей, які визначають поведінку суб'єкта: національність, пов'язана з потребою у належності; тактико-стратегічна діяльність, яка відбиває ситуативну поведінку; оцінка й емоції. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні семіотичного й мовного виявів героїв інших художніх творів взагалі та детективних романів зокрема з наступним зіставленням втілення їхніх образів у кінофільмах.

Література

1. Гойхман О. Я. Основы речевой коммуникации / О. Я. Гойхман, Т. М. Надеина. – М. : Инфра-М, 1997. – С. 189–198.
2. Данильченко І. В. Структура мовної особистості англomовного журналіста / І. В. Данильченко // Пріоритетні напрями підготовки вчителя іноземної мови у контексті вимог Болонського процесу : матеріали конференції. – Ніжин, 2011 (подано до друку).
3. Новий довідник: Українська мова та література. – К. : Казка, 2007. – 864 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
5. Караулов Ю. Н. Предисловие. Русская языковая личность и задачи её изучения / Ю. Н. Караулов // Язык и личность. – М. : Наука, 1989. – С. 3–8.
6. Кашкин В. Б. Основы теории коммуникации / В. Б. Кашкин. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. – 256 с.
7. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев // Психология мотивации и эмоций / [ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, М. В. Фаликман]. – М. : Астрель, 2009. – С. 47–65.
8. Попова Е. А. Человек как основополагающая величина современного языкознания / Е. А. Попова // Филологические науки. – 2004. – № 2. – С. 69–77.

9. Потапенко С. І. Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти / С. І. Потапенко. – Ніжин : Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. – 391 с.
10. Приймак О. І. Комунікативні характеристики детективу / О. І. Приймак // Актуальні проблеми менталінгвістики : зб. наук. ст. за матеріалами VI міжнародної конференції. – Черкаси : Ант, 2009. – С. 258–260.
11. Седых А. П. Этнокультурные характеристики языковой личности (на материале французской языковой личности) : дисс. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 / Седых А. П. – Белгород, 2006. – 418 с.
12. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації : [навч. посіб.] / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К. : Академія, 2010. – 240 с.
13. Славова Л. Л. Мовна особистість політика: когнітивно-дискурсивний аспект / Л. Л. Славова. – Житомир : Видавництво ЖДУ імені Івана Франка, 2010. – 357 с.
14. McLuhan M. *Understanding Media: The Extensions of Man* / M. McLuhan. – Cambridge (Mass.) : The MIT Press, 1997. – 365 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

15. Christie A. *The Mysterious Affair at Styles* / A. Christie. – М. : АСТ, 2004. – 190 с.
16. Christie A. *The ABC Murders* / A. Christie. – М. : АСТ, 2004. – 189 с.